

УДК [930.85:929.7:316.6](477)"653/654"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1042>

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ У ХІХ — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Олександр ВАСЯНОВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи,
Державний науковий центр захисту культурної
спадщини від техногенних катастроф,
проспект Перемоги, 56, 03057, м. Київ, Україна,
e-mail: guru_v@ukr.net

Василь БАЛУШОК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
відділ «Український етнологічний центр»,
вул. Михайла Грушевського, 4, 01001, м. Київ, Україна,
e-mail: grigras@i.ua

В українському суспільстві довгий час панувала думка про відсутність власної національної еліти, яка мала вести простолуд за собою. Українська шляхта, як особня соціальна група, мала притаманні саме їй елементи традиційно-побутової культури. Метою публікації є аналіз особливостей матеріальної і духовної культури української дрібної шляхти, що було підставою для її виокремлення з-поміж простолуду й збереження соціальної ідентичності. Предметом нашого дослідження є особливості побутової культури української дрібної шляхти в ХІХ — першій половині ХХ ст., що маркували виокремлення її в особну соціальну групу. Ця тема є актуальною, оскільки досі не була предметом спеціального дослідження. Джерельною базою статті стали архівні, опубліковані (в т. ч. польові) матеріали, реалістичні описи в художній літературі.

У дослідженні використано історико-порівняльний (компаративний), типологічний, структурно-функціональний методи та метод польових досліджень.

Ключові слова: шляхта, Україна, матеріальна культура, духовна культура, соціальна ідентичність.

Oleksandr VASIANOVYCH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

Candidate of History (Ph. D),
Deputy Director for Research,
State Scientific Center for Protection
of Cultural Heritage
from Technological Disasters,
56, ave. Peremogy, 03057, Kyiv, Ukraine,
e-mail: guru_v@ukr.net

Vasyl BALUSHOK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

PhD in History, Senior Research Fellow,
Maksym Rylskyi Institute of Art Studies,
Folklore Studies and Ethnology,
National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Hrushevskoho str., 01001, Kyiv, Ukraine,
e-mail: grigras@i.ua

FEATURES OF HOUSEHOLD CULTURE OF THE UKRAINIAN PETTY GENTRY IN THE 19TH — FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Introduction: The Ukrainian gentry, as a special social group, had separate, inherent in it, elements of traditional culture. *Problem Statement:* For a long time, the Ukrainian society was dominated by the opinion about the absence of its own national elite, which was supposed to lead the common people. Therefore, it is worth finding aristocratic features in the life of the small gentry, which was weakly amenable to assimilation, being among the ordinary peasantry, becoming a trendsetter and innovator. *Purpose:* To consider the features of the material and spiritual culture of the Ukrainian small gentry that served as the basis for its separation among ordinary people and the preservation of social identity. *Methods:* Relying on archival, published data, realistic descriptions in fiction, to highlight the features of a gentry culture that were markers of social identity in the rural environment.

Results: In the construction of housing, it differed almost nothing from ordinary peasants, although in detail it often differed from the latter. Gentries from different regions of Ukraine installed urban furniture in the house: beds, chests of drawers, cabinets, etc. Gentry attire mainly corresponded to the clothes of the rural population of the 19th — early 20th centuries, but it had certain bourgeois elements. In general, the gentry, who was the arbiter of fashion, influenced the clothes of ordinary peasants, who adopted certain items of clothing from the former. Gentries and peasants grouped separately in the church, school, inn, they mocked at each other. The petty gentry had some, albeit minor, differences from the peasants in spiritual culture. Considering themselves a segment slightly higher than the peasants, the gentry, with few exceptions, tried to maintain their caste isolation by marrying only among themselves.

Conclusion: The Ukrainian petty gentry in the 19th — early 20th centuries deliberately supported more-or-less significant differences in household culture, thus trying to emphasize their nobility and rise above «the churl» and «the bumpkin».

Keywords: gentry, Ukraine, material culture, spiritual culture, social identity.

Вступ. У ХІХ — на початку ХХ ст. українська шляхта втрачає своє привілейоване становище, хоча своєю високою суспільною позицією вона поступалася досить повільно, ще тривалий час, принаймні частково, утримуючи в очах населення доволі високий статус і реноме. І проявлялося це не лише в громадській думці, а й у тому, що дрібна (ходячкова, малоземельна, дрібнопомісна, околична) шляхта, як особня соціальна група, мала окремі, притаманні саме їй, елементи традиційно-побутової культури, що впливали й на рівень збереження самобутності та внутрішньої її консолідації.

Українські дослідники вже у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. звернули увагу на окремі аспекти традиційно-побутової культури дрібної шляхти [1; 2; 3; 4]. Але у радянські часи ці питання в основному залишалися поза колом досліджень етнографів. На межі ХХ—ХХІ ст. з'явилися етнологи, зокрема Л. Пономар [5], О. Васянович [6; 7; 8; 9], І. Несен [10; 11; 12], В. Балущок [13; 14; 15], Л. Сливка [16], М. Бех [17], які продовжили етнографічне вивчення української шляхти та її нащадків, переважно в новітні часи. І все ж у цьому плані ще зроблено не достатньо.

Метою публікації є аналіз особливостей матеріальної і духовної культури української дрібної шляхти, що було підставою для її виокремлення з-поміж простолюду й збереження соціальної ідентичності. *Предметом* нашого дослідження є особливості побутової культури української дрібної шляхти у ХІХ — першій половині ХХ ст., що маркували виокремлення її в особну соціальну групу.

У дослідженні використано історико-порівняльний (компаративний), типологічний, структурно-функціональний *методи* та *метод* польових досліджень.

Основна частина. Шляхта повсякчас намагалася нагадувати про власне «немужицьке» походження, особливо протиставляючи себе селянству. В деяких місцевостях Галичини навіть офіційно створювалися дві громади — «шляхетська», яка обирала собі префекта з асесорами, і «хлопська» — вїйта з присяжними. Це засвідчують і назви населених пунктів: Корчин Шляхетський та Корчин Рустикальний, Крушельниця Шляхетна і Крушельниця Рустикальна, Терло Шляхетське й Терло Рустикальне тощо. Під церковним документом с. Крушельниця Сколів-

ського пов. 1808 р. стоять підписи префекта Томаша Дорошевича Підгорецького і вїйта Андрія Кутереціна [18].

Навіть у церквах були визначені місця для шляхти й хлопів, до того ж вони групувалися в окремі церковні братства. У церкві с. Витвиця Івано-Франківської обл. досі нащадки шляхти стоять ліворуч, а селяни праворуч [19]. У с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл. шляхта прикрашала свій бік у церкві квітами — *ружами*, а селяни — вишитими рушниками [20]. У школі, за свідченням Андрія Чайковського, учні зі згаданих соціальних груп не товаришували між собою, не хотіли сидіти суміш на лавках і, як і їхні батьки, дражнили одні одних та робили взаємні капості [21]. Шляхтичі мали окрему кімнату в корчмі, з застеленими кліровими скатертями столами, без звичайних корчемних лав, зате з дерев'яними ясеновими кріслами [22].

Селяни кепкували з незаможної шляхти в приказках та прислів'ях: «Як пес сяде на шляхетській землі, то його хвіст за межу стирчить», «Шляхта! Спереду мішок, а ззаду плахта», «Шляхта з Бачини, шабля з вільшини» тощо [16, с. 81], «Шляхтич гербовий, а пасе корови» [23, с. 13]. Інколи хлопи прозивали шляхтичів «макогонами», адже ті колись носили свої дипломи або легітимації шляхетські у подібних до макогонів бляшанках [21, с. 79]. Шляхтичі ж для підкреслення низького походження селян прозивали їх «мургами з чорним піднебінням» [21, с. 79].

Ті чи інші відмінності мали і помешкання селян та дрібної шляхти. Так, криті соломою чи гонтою одно-двокімнатні хати з сіннями й коморою шляхтичів Овруцького пов. Волинської губ. у середині ХІХ ст., на відміну від селянських, багато з яких опалювалися по-чорному, мали виведені на дах хатні комины [24, с. 317]. Серед різних типів житлових будівель у с. Ходаки на Коростенщині 1920-х рр. привертає увагу *круглий домок* — чотирикамерна хата, вздовж та впоперек розділена стінами на дві вузькі (сіни, комора) та ширші (хата, покої) кімнати [4, с. 11]. Галицька шляхта у другій половині ХІХ ст. будувала криті соломою багатокамерне житло, яке, на відміну від селянського, мало спереду до половини закритий ганок, більші, на два крила, оковані вікна та вибілений димар [25, с. 78—79, 302].

У побутову культуру шляхти, наприклад, в той же інтер'єр, на відміну від селян, у досліджуваний час

доволі інтенсивно входили запозичення, що вважалися престижними. Швидше, ніж у селян, у шляхти з'явилися стільці, а то й крісла. А. Чайковський з хатніх меблів у галицької шляхти називав велике ліжко, стіл, лави, кілька крісел [22, с. 55, 70, 72]. Дерев'яне ліжко роботи місцевих майстрів у кінці XIX ст. у дрібної шляхти активніше ніж у селян замінювало традиційний піл [26, с. 60]. В інтер'єрі помешкання шляхтича на Білоцерківщині І. Нечуй-Левицький звернув увагу на «помальований зеленою фарбою гарненький мисник, де не було ні однієї простої полив'яної миски. А натомість на полицках стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарілки й зелені та сині тарілочки, якась чудернацька зелена пляшка, стояли стародавні не то два чайники, не то жбани з червоної міді, схожі на церковні стародавні посудини» [27, с. 266]. Шляхта з Фастова на Київщині в хатньому побуті у кінці XIX — на початку XX ст. намагалася широко впроваджувати міську моду, зокрема, стелити в помешканні дерев'яну підлогу, вкривати бляхою дах, встановлювати нетрадиційні для селян ліжка, комоди, шафи тощо, прикрашені в'язаними серветками, білими скатертинами [15, с. 31].

Забудова дворів у шляхетських селах проводилася без плану. Кожен на своїй землі облаштував як хотів, хоча враховував рельєф, природні умови. У поліських шляхетських селах можна віднайти П-подібні, Г-подібні, дворядні, але найчастіше вільні забудови двору, адже на околицю шляхту, яка володіла власною землею, не поширювалася «Устава на волоки» [28, с. 281—282]. Господарства не тулилися одне біля одного, а були вільно розкидані по всіх землях. Поступово між ними з'явилися проїзди, які переростали у вулиці і забудовувалися по два боки. Як правило, двір був великий, зі значною кількістю господарських будівель, необхідних для повноцінного господарювання: комора, повітка, конюшня, корівник, свинарник, кошара, возівня, клуня та ін. В районі м. Кодима на півночі сучасної Одеської обл. шляхетське обійстя простягалось на півдесятини, десятину, а то й дві-три. Хата стояла в глибині подвір'я, іноді до воріт тяглася алея з акації чи верби [29, с. 141]. На подвір'ях нащадків шляхти на Київщині (Біла Церква, Фастів), на відміну від селян, було багато квітників (бузок, оргинія, мальви, гвоздики, чорнобривці, настурція) [27, с. 266; 15, с. 31].

Мало особливості і шляхетське вбрання, в якому на досліджуваний час теж сталися зміни. Так, раніше носіння його суворо регламентувалося законами, виданими ще польським урядом (напр., заборонені для міщан кунтуші та жупани в «ясновельможних панів» — яскраво-червоні кармазинові, у дрібної шляхти — сірі шарачки). Тепер же, з втраченою шляхтичами привілейованого становища і ростою заможності міщанства, воно стало законодавцем мод. «Дрібна сільська шляхта, яка заселяє у Східній Галичині цілі села, — писав Я. Головацький, — має одяг дещо схожий на міщанський, але з причини бідності має задовольнитися власновиробленими матеріалами» [1, с. 23].

У шляхетських сорочках на Поліссі в XIX ст. був виложистий комірць, замінений пізніше комірцем-стоєчкою. Під впливом міста на селі поширився крій на кокетці, коли уставки стали замінювати поперечним полотнищем. Довгі рукави жіночих сорочок закінчувалися широкими манжетами, прикрашеними вишивкою, мереживом (*карунками*) та оборками (*фальбонами*). У Бегах, Сингаях, Ходаках, Бовсунах та інших шляхетських селах Житомирщини манишки і рукави не вишивали. Найяскравіше оздоблювали подолки, використовуючи натканій узор, мережку, мереживо, різноманітні оборки [30, с. 78]. Селянки Коростенщини, на відміну від шляхтянок, не випускали поділ сорочки з-під спідниці, зокрема у с. Зубівщина дівчата зазначали, що їх би хлопці засміяли, якби побачили в такій сорочці. Сорочки ж, рясно оздоблені вишивкою по рукавах та манишці, шляхтянки називали мужицькими [4, с. 15].

Чоловічий одяг був майже однаковим як серед шляхти, так і серед селянства. Проте на Товмаччині у кінці XIX — початку XX ст. шляхтичі часом запинали сорочку білим порцеляновим гудзиком, а деякі носили краватки. З таких селяни сміялися, кажучи «шляхтич із гудзиком», «шляхтич із шпичкою, а навіть краваткою» [20, с. 237].

У XIX—XX ст. найпопулярнішим типом жіночого поясного одягу в шляхтянок була спідниця. Акварелі Ю. Глоговського свідчать, що у с. Добрівляни біля Стрия жінки носили полотняні білі спідниці без оздоб, які бойки подекуди називали *фартухи* [31, с. 80, 215]. У XIX ст. поліські шляхтянки вдягали однобарвні або різнокольорові *летники*. У Меленях на Коростенщині вони були картатими, з перева-

гою червоного та незначним вкрапленням зеленого, білого, чорного, синього кольорів [6, с. 69]. З проникненням у село фабричних тканин, з'явилися атласні спідниці з *фальбонами*. Нижню частину спідниць оздоблювали мереживом, смужками оксамиту, чорного сатину, викінчували закладками і оборками (*бублями*) [30, с. 78]. На Галичині відомі спідниці зі *щіточкою* — підшитою з виворітного боку тасьмою з маленькими тороками, що виглядали назовні. Така спідниця була предметом гонору серед жінок с. Витвиця Івано-Франківської обл. [19, с. 94]. На відміну від шляхтянок, звичайні селянки на Поліссі прикрашали подолки спідниць різнокольоровими стрічками, що викликало сміх дівчат-шляхтянок [4, с. 16]. Значну роль у формуванні жіночого костюма відігравав фартух. Так, шляхтянки Овруцького пов. Волинської губ. у середині ХІХ ст. мали ситцеві фартухи з оборками (*шлярками*) [24, с. 319]. До вовняної спідниці звичайно вдягали вовняну запаску, виготовлену технікою перекаладу з різноманітними орнаментами, які можна побачити і на килимах. Оскільки килимарство було поширене спочатку лише у шляхетських селах, то і запаски початково могли увійти у побут лише шляхтянок, а пізніше перейти й до селянок.

Головним компонентом чоловічого поясного одягу в ХІХ—ХХ ст. були штани, виготовлені з домотканого полотна чи вовни, пофарбовані домашніми чи аніліновими барвниками. Серед шляхтичів досить рано поширилися суконні штани міського покрою до паска. У деяких селах Тернопільщини відома приповідка: «Шляхтич різниться від хлопа тим, що носить полотняні штани на паску, а хлопа на очкурі» [20, с. 237].

Безпосередньо на сорочку вдягали нагрудний одяг для верхньої частини тулуба. В ряді сіл Галичини про належність до шляхти свідчила безрукавка (*кептар*, *горсет*, *камізелка*). Так, майже не носили безрукавок хлоп'янки у згадуваному с. Витвиця, а для шляхтянок вони були невід'ємним атрибутом [19, с. 94]. На Житомирщині у комплексі вбрання шляхтянок з'явилися кофти різних кольорів, звужені до стану, оздоблені навколо шиї, на грудях та на рукавах вишивкою, оборками, мереживом, а теплі зимові — хутром [6, с. 70—71]. Використання кофтин призвело до того, що сорочка поступово перетворилася на нижню білизну. Лише на початку ХХ ст. у чолові-

чому вбранні на Поліссі з'явився плечовий одяг, який вважався святковим. Маючи міське походження, він був пошитий з фабричної тканини: жилетки — з корту, а піджаки — з сукна. На Львівщині шляхтич носив застібнуту під шию суконну чорну камізелку з двома рядами гудзиків, бо «без неї він не шляхтич, а хлопа панцизняний» [25, с. 30].

У Ходаках, Купечі, Каленському, Білошичах на Коростенщині відомі такі види верхнього жіночого одягу: *каптани*, *капоти*, *лісі*, *хутро*, *бурнуси*, *козачини*, які шили з атласу й прикрашали оксамитом, металевими і скляними гудзиками, опушували лисячим та овечим хутром [4, с. 16—17]. Більшість із них вийшла з ужитку до початку ХХ ст. і залишилася лише одягом на смерть бабусям.

На Галичині чоловіки і жінки шляхетського походження мали подібний між собою верхній одяг — *жупан*, *капота*, *опанча*, *керя*, *бекешка*, *кафтан*, *чумарка*. Шляхтянки с. Витвиця на Івано-Франківщині носили приталені *кафтаники*, що мали спереду одну складку, а ззаду — чотири. Верхній одяг селянок тут, із сердакового полотна натурального кольору, називався *вуйш* і прикрашався різнокольоровими шнурком та *кутасами* [19, с. 95]. Шляхта ж оздоблювала його переважно чорним шнурком і чорною вишивкою, а не червоною чи зеленою, «бо то по-мужицьки» [1, с. 23].

Серед дівчат-шляхтянок довгий час зберігався звичай носити як головний убір вінок. Але до початку ХХ ст. він вийшов з ужитку і використовувався лише на весіллі. У Васьковичах, Дідковичах, Вигові, Чоповичах на Житомирщині були відомі такі вінки, як *чуби* — квіти, виготовлені з вовняних ниток, нашиті на стрічку, та *пави* — зроблені з пір'я павичів [32, с. 41]. У с. Березові Вижньому на Івано-Франківщині нареченій-шляхтянці вдягали вінок з трьох рядів павиноного пір'я різної висоти, каучукових квітів, пір'їн з хвоста качура та блискучих перлин [33, с. 101]. Вже у ХІХ ст. жінки-шляхтянки пов'язували голови хустками, а не намітками, як звичайні селянки [24, с. 319]. У с. Витвиця навіть у середині ХХ ст., коли селянка посміла запнутися по-шляхетському, шляхтянки подерли їй хустку [19, с. 47].

Традиційні чоловічі головні убори теж мали відмінності у шляхти і селян. У с. Корчин Сколівського р-ну Львівщини шляхтичі носили кучми з поздовжнім зги-

ном верхньої частини, а селяни — з поперечним [34, с. 33]. Шляхта підгірської частини Бойківщини (р-н Стрия) мала шапки у вигляді розширеного догори невисокого циліндра [31, с. 185, 221].

Повсякденним, переважно літнім, взуттям шляхти, як і селян, у багатьох місцевостях були саморобні шкіряні ходяки чи постоли, личаки. Проте є свідчення, що заможні шляхтичі на Поліссі у середині XIX ст. взувалися в червоні та жовті сап'янці [24, с. 319].

Шляхта в одязі на кінець XIX — початок XX ст. все більше наслідувала міщан. Фактично міщанським було вбрання шляхтичів на Кодимщині: жінки тут вдягали сукні, кофти до стану, бурнус, хустки темних кольорів, черевики, чоловіки — піджаки, камізельки, штани на випуск, пальта, бурки, футра й криті кожухи [29, с. 141]. Про шляхтичів, які всіляко намагалися виокремитися з-поміж селянства, в околицях Фастова (Київщина) казали, що вони, на відміну від селян, «взуті і в шапках», а шляхтянки там же під час жнив прикривали обличчя, руки та ноги, щоб не засмагнути, бо, як вважалося, шляхетське тіло, на відміну від мужицького, мало бути білим [15, с. 31].

В обрядовості української шляхти досліджуваного періоду спостерігалася та ж картина: намагання виокремитися на фоні селянства. Особливо «синдром» шляхетства виявлявся в шлюбно-сімейній сфері. Вважаючи себе верствою, вищою за селян, шляхта укладала шлюби майже виключно між собою (винятки допускалися для колишніх військових). Шляхтичі відмовлялися одружуватися зі звичайними селянами, хоча останні могли мати значні маєтності, а перші — бути досить бідними. Житель с. Ковилів Великий Тербовлянського р-ну Тернопільщини зауважував: «Не було випадку, щоб шляхтич оженився з «хлопкою», або щоб шляхтянка вийшла заміж за «хлопа». Якщо не було відповідної партії у своєму селі, то шукали по інших, віддалених навіть на кілька десят кілометрів, аби тільки оженилися з шляхтянкою» [20, с. 239]. Небажання одружуватися з селянами характеризують слова: «Не на хлопські ноги шляхоцькі пороги» [23, с. 24]. В ряді місцевостей коли шляхтянка виходила за хлопа, то мала зректися шляхетського одягу, бо його могли подерти прямо на ній. Так само здерли б одяг і зі шляхтича, який взяв би собі за дружину селянку [21, с. 79]. Про погляд на шляхетсько-мужицькі шлюби як на мезальянс свідчить пісенька, записана В. Кравченком у

с. Журба Овруцького р-ну Житомирщини: «Отак, отак, отакечки, / Пристав мужик до шляхтички, / А шляхтичка муку сіє, / З-під фартуха вітер віє (злиденна), / Мужик трясє кашпуком / Проте смердить мужиком» [35, арк. 266].

Відмінності між шляхтою і селянами проявлялися в характері весілля. А. Чайковський писав, що шляхетське весілля тривало від суботи до суботи, «з друщинами, сващинами, переносинами, приданами так, як у славної шляхти з діда прадіда водилося» [22, с. 55]. На такі урочистості запрошували багато гостей і у першу чергу — заможну шляхту, навіть із сусідніх сіл. Музик замовляли на цілий тиждень. Після вінчання молоді шляхтичі-кавалери стріляли під церквою з пістолів *на viva*. Переїжджаючи до чоловіка, наречена привозила значне придане, до якого могли входити нива, корови, коні, плуг, борона, віз, візок та інше майно [22, с. 55; 25, с. 133—138].

В околиць шляхти Центрального Полісся спостерігалися локальні особливості в головних весільних атрибутах. Тут використовували килим замість посадного кожуха, вінок, як символ весільної вічнозеленої рослини, пірники, як ритуально-позначене печиво [10, с. 97]. Так, на застеленому килимом ослоні батьки благословляли наречених; під час вінчання перед аналоєм стелили килим, а на нього — рушника; коли молоду завивали молодичею, вона сідала на застеленому килимом ослоні, «щоб була багата і як пані завжди сиділа на килимі»; батьків, що одружили останню дитину, *гутали* у килимі, співаючи «Многая літа» [3, с. 36; 36, арк. 44, 69; 37, арк. 39; 38, арк. 106]. В шляхетських селах Житомирщини замість весільного деревця світилки молодого шили з барвінку чи тканини вінки для дружок. Наречена, прощаючись із дівуванням, танцювала з дружками і дарувала кожній віночок. Окрім короваю, випікали інше обрядове печиво, зокрема, *пірники* — медівники ромбоподібної форми [11, с. 94].

Похоронні обряди шляхти на Поліссі також мали деякі особливості. К. Черв'як стосовно околиць шляхти Коростенщини відзначав, що при похороні парубків та дівчат у віз запрягали цугом дві пари коней, передня з яких була вкрита килимами. У разі похорону неодруженого парубка жалобна процесія доповнювалася кількома *маршалками*, які теж їхали на вкритих килимами конях, тримаючи в руках чорні прапори [39, арк. 2—3].

Околична шляхта на Житомирщині інколи навіть «на тому світі» намагалася відмежуватися від селянства. Так, села Скурати й Кам'янка Малинського р-ну, що нині злилися, мають одну церкву, проте два кладовища: окремо для шляхти і для «мужиків». А між селами Можари та Левковичі Овруцького р-ну функціонують три кладовища, одне з яких вважається шляхетським. Там поховані шляхтичі Можарівські, Невмержицькі та Левківські, про що свідчать намогильні таблички [40, с. 119].

Висновки. Як бачимо, українська дрібна шляхта в ХІХ — на початку ХХ ст. мала більш чи менш значні відмінності у побутовій культурі, які вирізняли її з-поміж навколишнього населення. Ці відмінності шляхта підтримувала свідомо, намагаючись у такий спосіб вивищитись на фоні «мужиків» і «хлопів». Частково престижні реалії побутової культури запозичалися шляхтичами у міщан. При цьому шляхта, яка все ще частково утримуючи позицію соціальної еліти, впливала на побутову культуру звичайних селян, виступаючи передавачем різних культурних інновацій.

1. Головацький Я. *О костюмах или народном убранстве Русинов или русских в Галичине и Северовосточной Венгрии*. Санкт-Петербург, 1868. 67 с.
2. Франко І. Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу. Дещо про шляхту ходячкову. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1980. Т. 26. С. 180—186.
3. Черв'як К. Килимарство на Коростенщині. *Краєзнавство*. 1929. № 3—10. С. 13—44.
4. Черв'як К. *Шляхта околиць на Коростенщині*. Коростень, 1928. 20 с.
5. Пономар Л. Іще недавно на землі древлян. *Українська культура*. 2002. № 3. С. 28—29.
6. Васянович О. Дружко коровай несе, намнеткою тресе (Жіночий одяг шляхти околиць села Мелені). *Берегиня*. 2004. № 1. С. 67—76.
7. Васянович О. Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти ХІХ — початку ХХ ст. (у творчості Андрія Чайковського). *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С. 99—105.
8. Васянович О. Знакові функції килимів околичної шляхти Житомирщини. *Народна творчість та етнографія*. 2011. № 6. С. 53—57.
9. Васянович О. Особливості харчування дрібної української шляхти у ХІХ — на початку ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2017. Вип. 24. С. 68—74.
10. Несен І. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 6. С. 91—97.
11. Несен І. Околична шляхта на теренах північно-східної Житомирщини: особливості історичного розвитку та етнографічного життя. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 21. С. 84—97.
12. Несен І. Поховальні та поминальні обряди в середовищі «околичної» шляхти Північно-Східної Житомирщини (кінець ХІХ — початок ХХ століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 241—264.
13. Балашок В. «Непомічена» соціальна верства (доля української шляхти після Хмельниччини в працях сучасних дослідників). *Український гуманітарний огляд*. Київ, 2006. Вип. 12. С. 180—189.
14. Балашок В. Українська шляхта між польським та українським етносами. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 6. С. 11—25.
15. Балашок В. З історії шляхти Фастівщини. *«Прес-музей»*. *Науково-інформаційний бюлетень*. 2016. № 2 (43). С. 3—54.
16. Сливка Л. *Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772—1914 рр.)*. Івано-Франківськ, 2009. 220 с.
17. Бех М.В. *Традиції і трансформації в етнокulturі та побуті села Бехи на Житомирщині кінця ХІХ — першої половини ХХ століття*. Київ, 2018. 142 с.
18. Dąbkowski P. *Szlachta zasciankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem*. Lwów, 1936. 122 s.
19. *Історія Витвиці в документах і спогадах*. Уклала О. Витвицька. Б. м., 1992. 119 с.
20. Сливка Л. Культура та побут дрібної шляхти в Галичині (кінець ХVІІІ — початок ХХ ст.). *Галичина*. 2004. № 10. С. 235—241.
21. Чайковський А. *Олюнька*. Львів, 1966. С. 77—240.
22. Чайковський А. *Малолітний*. Київ; Станіславів, 1920. 152 с.
23. Цеглинський Г. *Шляхта ходячкова*. Львів, 1911. 115 с.
24. Зеленин Д. *Описание рукописей ученого архива Императорского Русского Географического Общества*. Петроград, 1914. Вып. 1. 483 с.
25. Чайковський А. У чужому гнізді. Повісті з ХІХ ст. *Зібрання творів: у 8 т.* Львів, 1994. Т. 5. С. 26—348.
26. Свирида Р.О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся. *Народна творчість та етнографія*. 1979. № 3. С. 56—63.
27. Нечуй-Левицький І. Живцем поховані. *Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: у 10 т.* Київ, 1966. Т. 7. С. 260—293.
28. Гурков В.С., Гошко Р.Ю. Поселення. *Полесьє. Матеріальна культура*. Київ, 1988. С. 279—333.
29. Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріали етнографічного опису. 20 рр. ХХ ст. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 139—146.

30. Стельмащук Г. Традиційний одяг Житомирщини. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 6. С. 77—82.
31. *Український народний одяг XVIII — початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського*. Київ, 1988. 272 с.
32. Пономар Л. Походження назв українського народного одягу на Поліссі. *Народна творчість та етнологія*. 1989. № 5. С. 33—41.
33. Кузич-Березовський І. *Березівське боярство на тлі історії України*. Детройт, 1962. 320 с.
34. Сородник С. *Історія корчинської шляхти. Минуле і сучасне села Корчин*. Львів, 2002. 64 с.
35. *Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі — АНФРФ ІМФЕ)*. Ф. 15—1. Од. зб. 48. Арк. 202—413.
36. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15—3. Од. зб. 158. 268 арк.
37. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15—3. Од. зб. 159. 229 арк.
38. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15—3. Од. зб. 213. 191 арк.
39. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1—4. Од. зб. 249. 10 арк.
40. Залізник Л.Л. Овруцька околична шляхта та проблеми початку україногенези. *Maricterium*. 2017. Вип. 67. Археологічні студії. С. 115—124.
- REFERENCES
- Holovatsky, Ya. (1869). *About costumes or folk decoration of Rusyns or Russians in Galicia and Northeastern Hungary*. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Franko, I. (1980). *Needs to study the language and ethnography of the Ukrainian people. Something about the gentry walking* (Vol. 26, pp. 180—186). Kyiv [in Ukrainian].
- Cherv'iak, K. (1928). *The surrounding nobility in the Korosten region*, 3, 13—44 [in Ukrainian].
- Cherv'iak, K. (1929). *Carpet weaving in the Korosten region. Local lore*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ponomar, L. (2002). *Until recently on the land of the Drevlians*. *Ukrainian culture*, 3, 28—29 [in Ukrainian].
- Vasianovych, O. (2004). *A friend carries a loaf, shakes a hint (Women's clothing of the gentry of the surrounding village of Meleni)*. *Bereginya*, 1, 67—76 [in Ukrainian].
- Vasianovych, O. (2008). *Traditional and household culture of the Galician petty gentry of the XIX — early XX centuries (in the works of Andrei Tchaikovsky)*. *Folk art and ethnography*, 5, 99—105 [in Ukrainian].
- Vasianovych, O. (2011). *Significant functions of carpets of the surrounding gentry of Zhytomyr region*. *Folk art and ethnography*, 6, 53—57 [in Ukrainian].
- Vasianovych, O. (2017). *Features of nutrition of the small Ukrainian nobility in the XIX — early XX centuries*. *Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»* (Issue 24, pp. 68—74). Kharkiv [in Ukrainian].
- Nesen, I. (2004). *Surrounding gentry of Central Polissya: features of the wedding ritual*. *Folk art and ethnography*, 6, 91—97 [in Ukrainian].
- Nesen, I. (2008). *Surrounding gentry in the north-eastern Zhytomyr region: features of historical development and ethnographic life*. *Scientific notes on Ukrainian history* (Issue 21, pp. 84—97) [in Ukrainian].
- Nesen, I. (2009). *Funeral and funeral rites in the environment of the «surrounding» nobility of the North-Eastern Zhytomyr region (late XIX — early XX century)*. *Bulletin of Lviv University. The series is historical* (Issue 44, pp. 241—264). L'viv [in Ukrainian].
- Balushok, V. (2006). *«Unnoticed» social strata (the fate of the Ukrainian nobility after Khmelnytsky in the works of modern researchers)*. *Ukrainian Humanitarian Review* (Issue 12, pp. 180—189). Kyiv [in Ukrainian].
- Balushok, V. (2007). *Ukrainian nobility between Polish and Ukrainian ethnic groups*. *Folk art and ethnography*, 6, 11—25 [in Ukrainian].
- Balushok, V. (2016). *From the history of the nobility of Fastiv region*. *«Press Museum»*. *Scientific information bulletin*, 2 (43), 3—54 [in Ukrainian].
- Slyvka, L. (2009). *Galician petty gentry in Austria-Hungary (1772—1914)*. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
- Bekh, M.V. (2018). *Traditions and transformations in ethnoculture and life of Bekha village in Zhytomyr region of the end of the XIX — first half of the XX century*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dobkowskij, P. (1936). *Wall nobility in Korczyn and Kruszelnica on Strzj*. L'viv [in Polish].
- Vytvyts'ka, O. (Ed.). (1992). *History of Vytvytsia in documents and memoirs*. Without a city [in Ukrainian].
- Slyvka, L. (2004). *Culture and built the smallest road in Galicia (late XVIII — early XX century)*. *Galicia*, 10, 235—241 [in Ukrainian].
- Chajkovs'kyj, A. (1966). *Oliun'ka* (Рр. 77—240). L'viv [in Ukrainian].
- Chajkovs'kyj, A. (1920). *Minor*. Kyiv; Stanyslaviv [in Ukrainian].
- Tsehlyns'kyj, H. (1911). *The nobility is a walker*. L'viv [in Ukrainian].
- Zelenin, D. (1914). *Description of the manuscripts of the scientific archive of the Imperial Russian Geographical Society* (Issue 1). Petrohrad [in Russian].
- Chajkovs'kyj, A. (1994). *In someone else's nest. Stories from the XIX century* (Vol. 5, pp. 26—348). L'viv [in Ukrainian].
- Svyryda, R.O. (1979). *Equipment of traditional housing of the Right Bank Polissya*. *Folk art and ethnography*, 3, 56—63 [in Ukrainian].
- Nechuj-Levyts'kyj, I. (1966). *Buried alive* (Vol. 7, pp. 260—293). Kyiv [in Ukrainian].
- Hurkov, V.S., & Hoshko, R.U. (1988). *Settlements. Polesie. Material culture* (Рр. 279—333). Kyiv [in Russian].
- Yurkevych, L. (2012). *Pokodym gentry. Materials of ethnographic description. 20s of the XX century*. Department of Manuscripts of the VI Vernadsky National Library of Ukraine. *Folk art and ethnography*, 4, 139—146 [in Ukrainian].

- Stel'maschuk, H. (1980). Traditional clothes of Zhytomyr region. *Folk art and ethnography*, 6, 77—82 [in Ukrainian].
- (1988). *Ukrainian folk clothing of the XVIII — early XIX centuries. in watercolors by Yu. Hlogovsky*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ponomar, L. (1989). The origin of the names of Ukrainian folk clothing in Polissya. *Folk art and ethnography*, 5, 33—41 [in Ukrainian].
- Kuzych-Berezovs'ky, I. (1962). *Berezovsky nobility against the background of the history of Ukraine*. Detroit [in Ukrainian].
- Sorodnyk, S. (2002). *History of the Korchyn nobility. Past and present of the village of Korchyn*. L'viv [in Ukrainian].
- Archival scientific funds of manuscripts and phonographs of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky NAS of Ukraine (hereinafter — ANFRF IMFE)*. F. 15—1. Od. zb. 48.
- ANFRF IMFE*. F. 15—1. Od. zb. 158.
- ANFRF IMFE*. F. 15—1. Od. zb. 159.
- ANFRF IMFE*. F. 15—1. Od. zb. 213.
- ANFRF IMFE*. F. 1—4. Od. zb. 249.
- Zalizniak, L.L. (2017). Ovruch surrounding gentry and problems of the beginning of Ukrainogenesis. *Magisterium. Archaeological studies* (Issue 67, pp. 115—124) [in Ukrainian].